

Czuchryta, Artur

Materiały do dziejów gospodarczych Kresów Wschodnich w latach 1918-1939 w Państwowym Archiwum Obwodu Rówieńskiego w Równem

---

Res Historica 30, 153-170

2010

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Artur Czuchryta

*Materiały do dziejów gospodarczych Kresów
Wschodnich w latach 1918–1939
w Państwowym Archiwum Obwodu Rówieńskiego
w Równem*

Bazę źródłową do dziejów gospodarczych Kresów Wschodnich w latach 1918–1939 w Państwowym Archiwum Obwodu Rówieńskiego w Równem stanowią 21 zespoły. Materiały archiwalne zawarte w tych zespołach można podzielić na cztery grupy rzeczowe: 1) akta wytworzone przez administrację samorządową; 2) akta instytucji finansowych; 3) akta stowarzyszeń gospodarczych; 4) akta zakładów przemysłowych i innych firm.

W wyniku kwerendy przeprowadzonej w wymienionych zespołach należy stwierdzić, że podstawowe znaczenie do dziejów gospodarczych Kresów Wschodnich mają akta wytworzone przez administrację samorządową, tj. cztery zespoły: Ф. 31 (Ровенське міське управління 1919–1939 – Magistrat miasta Równego 1919–1939); Ф. 51 (Костопільське міське управління 1925–1939 – Magistrat miasta Kostopola 1925–1939); Ф. 203 (Здолбунівське міське управління 1919–1939 – Magistrat miasta Zdobunowa 1919–1939) i Ф. 239 (Острозьке міське управління 1919–1934 – Magistrat miasta Ostroga 1919–1934). Ważne znaczenie ma też spuścizna archiwalna administracji państwowej, tzn. Ф. 30 (Ровенське повітове староство 1921–1939 – Starostwo Rówieńskie 1921–1939).¹

Zespół Ф. 31 Magistrat miasta Równego 1919–1939 liczy 4892 jednostki archiwalne (dalej: j.a.) i znajdują się w nim ważne materiały do dziejów gospodarczych województwa wołyńskiego. Można więc znaleźć opis powstania i rozwoju miasta Równego oraz liczby obrazujące proces jego rozwoju społeczno-gospodarczego, a dotyczące: demografii miasta, rozwoju terytorialnego, miejskich inwestycji w przemysł – budowę nowej rzeźni i elektrowni, fabryki sztucznego lodu, rozbudowę wodociągów miejskich i brukowania ulic. Pieniądze na powyższe inwestycje pochodziły nie tylko z pożyczek, ale również z usprawnienia

---

¹ Державний архів Рівненської області, Ровенське міське управління 1919–1939 (dalej: Ф. 31); Костопільське міське управління 1925–1939 (dalej: Ф. 51); Здолбунівське міське управління 1919–1939 (dalej: Ф. 203); Острозьке міське управління 1919–1934 (dalej: Ф. 239) i Ровенське повітове староство (dalej: Ф. 30). Dla jasności wyводу w nawiasach podano oryginalną nazwę zespołu w języku polskim oraz obecnie stosowaną w języku ukraińskim.

ściągnięcia opłat lokalnych i podatku. Miasto Równe utworzyło w roku 1927/1928 stanowisko kontrolera podatkowego i obszar miejski podzieliło na 11 rejonów płatniczych, a za każdy z nich odpowiadał oddzielny sekwestrator – pomysł umożliwił ściągnięcie 320 tys. zł zaległych podatków. W sferze zainteresowań władz miasta znalazła się infrastruktura sportowa i jej rozwój: budowa w Równem stadionu z bieżnią i cykłodromem, szatni dla poszczególnych towarzystw sportowych, a w 1928 roku planowano też budowę basenu pływackiego.²

Miasto Równe przeżywało silny rozwój pod koniec XIX wieku i w okresie międzywojennym. Dowodem tego procesu była zmieniająca się szybko liczba mieszkańców (w 1890 roku było 7295 mieszkańców, w 1921 – 24367, a w 1928 roku – 75000) oraz wiele inwestycji miejskich mających poprawić standard życia ludności. W okresie II Rzeczypospolitej Równe było też ważnym węzłem kolejowym i największym ośrodkiem handlowym na Wołyniu, ale możliwości dalszego szybkiego rozwoju handlu i przemysłu blokował brak normalnych stosunków handlowych z Rosją.³

Wśród materiałów archiwalnych omawianego zespołu zwraca uwagę statystyka miasta Równego. W kwestionariuszu obejmującym lata 1920–1928 znalazły się informacje dotyczące: zniszczeń miasta podczas I wojny światowej; infrastruktury miejskiej; budownictwa; kierunków rozwoju miasta i jego budżetu oraz plany przyszłych inwestycji.⁴ Dane statystyczne dostępne w tym zespole odnoszą się również do: ruchu budowlanego w Równem w latach 1922–1927; wykazu przedsiębiorstw w latach 1922–1923, tj.: browaru, młynów, gorzelnii, cegielni, garbarni, piekarni, tartaków, fabryk: zapalek, mydła, tytoniu i cukierków; szczegółowego wykazu młynów i zakładów przemysłu drzewnego w 1928 roku (informacje o zdolności przemysłowej, silnikach napędowych, liczbie zatrudnionych robotników, zapasie surowca, pojemności magazynów i odległości do najbliższej stacji kolejowej); liczby robotników zatrudnionych przy robotach publicznych w 1928 roku; inwestycji komunalnych realizowanych w mieście Równem; szczegółowego zestawienia budżetu na 1927/1928 rok – Elektrowni Miejskiej, Rzeźni Miejskiej i Wodociągów Miejskich; pożyczek udzielonych na rozbudowę miasta Równego w 1928 roku.⁵

W zespole Φ . 31 znalazła się też korespondencja miasta Równego ze Związkiem Miast Polskich w Warszawie, która dotyczyła m.in. rozbudowy Równego w latach dwudziestych i sposobu wykorzystania pożyczek na inwestycje miejskie. Miasto Równe pozyskało m.in. 1 mln zł na budowę tanich domów mieszkalnych, domów prywatnych i budowę w 1927 roku gmachu Magistratu.⁶

² Φ . 31, оп. 1, с. 709.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibid.*, оп. 1, с. 709 a.

⁵ *Ibid.*, оп. 1, с. 442; с. 515; с. 563.

⁶ *Ibid.*, оп. 1, с. 563.

Na uwagę zasługują również umowy zawierane pomiędzy osobami prywatnymi a miastem w latach 1930–1931, które dotyczyły prac budowlanych – robót brukarskich na niektórych ulicach, remontu szkół powszechnych (im. Królowej Jadwigi i im. Juliusza Słowackiego) i dawnych rzeźni; oczyszczania miasta i wywozu nieczystości.⁷ „Sprawozdanie z robót brukarskich wykonanych dla Magistratu miasta Równego w 1928/29 r.” (objęło ulice: 13 Dywizji; Kaukaz, Wiejską, Kopernika i Targową) ukazuje skalę robót przeprowadzonych w zakresie poprawy infrastruktury drogowej.⁸ Z kolei oferty składane do Magistratu w celu podjęcia prac nad budową nowej elektrowni w 1931 roku wskazują na zainteresowanie tego typu inwestycją firm z różnych części Polski (Warszawy, Lublina, Lwowa, Brześcia nad Bugiem).⁹ W omawianym zespole zagadnieniom rozwoju handlu w mieście Równem został poświęcony referat pod tytułem: „Cel, zadania, organizacja i znaczenie Targów Wołyńskich w Równem”.¹⁰

Zespół Ф. 51 Magistrat miasta Kostopola 1925–1939 liczy 110 j.a. i przechowywane są w nim materiały cenne dla badań nad dziejami gospodarczymi Wołynia. Zachowały się: protokoły posiedzeń za lata 1926–1931 Sejmiku Powiatowego Kostopolskiego, Rady Miejskiej miasta Kostopola i działającej przy magistracie tzw. Komisji Elektrycznej oraz protokół z 23 lipca 1937 roku dotyczący badania stanu zagospodarowania lasów należących do Spółki Akcyjnej „Listwin–Ludwipol”. Protokół z posiedzenia Sejmiku Powiatu Kostopolskiego z 28 grudnia 1927 roku informował o wysokości zaciągniętych pożyczek przeznaczonych na pomoc dla ludności powiatu – 40 tys. zł w Państwowym Banku Rolnym na akcję siewną w miejscowym rolnictwie i 20 tys. zł w Państwowej Dyrekcji Ubezpieczeń Wzajemnych na uruchomienie składu materiałów ogniotrwałych – prowadzeniu szkoły rzemieślniczo-przemysłowej pod nazwą Szkoły Przemysłu Drzewnego w Kostopolu i przedstawiał budżet Sejmiku na 1928/1929 roku z wyszczególnieniem nakładów m.in. na drogi i prace publiczne, oświatę, rolnictwo, handel i przemysł, dział komunalny, dział podatku inwestycyjnego, pożyczki i spłatę długu.¹¹

Problem podatków zajmował ważne miejsce we wspomnianych protokołach. W protokole z posiedzenia Zarządu Magistratu miasta Kostopola z 24 kwietnia 1926 roku został umieszczony zapis w sprawie „poboru samoistnego podatku od ładunków kolejowych”.¹² Pobieranie opłat od korzystających z rzeźni miejskich (m.in. urzędowe badanie trzody chlewnej i bydła) stanowiło również swego rodzaju podatek nałożony przez Radę Miejską miasta Kostopola w dniu 12 marca

⁷ *Ibid.*, op. 1, стр. 571.

⁸ *Ibid.*, op. 1, стр. 710.

⁹ *Ibid.*, op. 1, стр. 140.

¹⁰ *Ibid.*, op. 1, стр. 544.

¹¹ Ф. 51, op. 1, стр. 50.

¹² *Ibid.*, op. 1, стр. 7.

1929 roku. Jednak miał on być przeznaczony przede wszystkim na opłaty administracyjne w tych rzeźniach i ich utrzymanie.¹³ Z kolei na posiedzeniu Rady Miejskiej miasta Kostopola w dniu 14 września 1929 roku uchwalono wprowadzenie „opłat mytniczych”. W przyjętych założeniach ich wysokość nie miała obciążyć ludności miejscowej przybywającej na targi i jarmarki, ale powinna dotyczyć, jak obliczono, w 75% przedsiębiorstw zajmujących się przewozem drzewa i materiałów surowcowych, a więc właścicieli tych firm – przemysłowców.¹⁴ W tym okresie Magistrat prowadził intensywne prace dotyczące ulepszenia stanu dróg i ulic w Kostopolu. Z tego powodu środki finansowe z opłat mytniczych miały być skierowane na budowę i konserwację ulic oraz na ich brukowanie.

Problem podatków nie pojawił się w protokole z 23 lipca 1937 roku poświęconym zagospodarowaniu lasów składających się z obrębów Listwin–Ludwipol i Huta Bystrzycka. Lasy położone w gminie ludwipolskiej Moczulanka, w powiecie kostopolskim, były własnością Spółki Akcyjnej „Listwin–Ludwipol”, która miała zarząd w Warszawie. W protokole zostały wyszczególnione m.in. poszczególne powierzchnie leśne – powierzchnie produkujące drewno, nieużytki, użytki ekonomiczne, obręby obciążone służebnościami; stwierdzono też nieprawidłowości w korzystaniu ze wspomnianych lasów przez kupców drzewnych, tzn. nie sprzątano odpadów po eksploatacji, a to potęgowało niebezpieczeństwo pożarów; zdarzały się też przypadki bezprawnego wyrębu drewna.¹⁵

Sprawozdania to kolejne źródła, które pojawiły się w zespole Φ . 51. Do cennych należy zaliczyć „Sprawozdanie o działalności Wydziału Powiatowego Sejmiku Kostopolskiego za czas od 23 II do 31 IX 1925 r.”, w którym sprawy gospodarcze zostały omówione według poszczególnych działów: „Ogólnego”, „Drogowego”, „Sanitarnego” i „Rolnego”. Na początku przedstawiono charakterystykę ekonomiczną powiatu i odziedziczonych po ubiegłych latach problemów, m.in.: zły stan dróg i uboga ludność. Dla podkreślenia niekorzystnej sytuacji ekonomicznej powiatu kostopolskiego w sprawozdaniu padło nawet stwierdzenie, że poprzednio powiat ten był „jakby Kamczatką powiatu rówieńskiego, tj. krainą najzupełniej zapomnianą i zaniedbaną”.¹⁶ Zmiana sytuacji ekonomicznej miasta Kostopola zaczęła się już w 1925 roku na skutek interwencji Wydziału Powiatowego Sejmiku Kostopolskiego. Nastąpiło wówczas m.in. wprowadzenie w życie nowego rozkładu jazdy pociągów osobowych dostosowane do potrzeb miejsco-

¹³ *Ibid.*, op. 2, str. 2.

¹⁴ *Ibidem*. Argumentem za wprowadzeniem „opłat mytniczych” dla firm było stwierdzenie, że: „niszczą w znacznym stopniu drogi i nie ponoszą żadnych ciężarów na ich konserwację”.

¹⁵ *Ibid.*, op. 1, str. 29.

¹⁶ *Ibid.*, op. 1, str. 5. Radykalne zmiany w sytuacji ekonomicznej powiatu kostopolskiego nastąpiły pod koniec lat dwudziestych, gdy rozpoczął się proces inwestycyjny w infrastrukturę miejską Kostopola, tj. m.in. budowa i modernizacja wielu ulic; pobudowanie dworca kolejowego; inwestycje w przedsiębiorstwa miejskie; budowa w 1928 roku i rozwój pobliskich Państwowych Kamieniołomów w Janowej Dolinie.

wej ludności, rozbudowa sieci telefonicznej, rozpoczęto inwestycje drogowe – głównie budowę mostów na drogach wojewódzkich i powiatowych, uzyskano pożyczki na inwestycje i popularyzowanie działów rolnictwa korzystnych dla miejscowej gospodarki, np. ogrodnictwa i nasiennictwa.¹⁷ Interesujące było również sprawozdanie Magistratu miasta Kostopola za 1925 i 1926 rok, w którym znalazł się opis Kostopola oraz informacje odnoszące się do Rzeźni Miejskiej, elektrowni i omówienie działalności Zarządu miasta w okresie sprawozdawczym.¹⁸ Na uwagę zasługuje też „Sprawozdanie Kasowe z wykonania budżetu na r. 1925 przez Magistrat miasta Kostopola”, gdzie zostały zamieszczone informacje na temat zakładów miejskich, tj. Rzeźni Miejskiej i targowisk.¹⁹

Dane statystyczne miasta Kostopola za lata 1925–1926 dotyczyły następującej problematyki: ogólnych uwarunkowań sytuacji ekonomicznej miasta, wykazu jego dochodów i rozchodów oraz liczby funkcjonujących sklepów. Natomiast w wykazie zakładów pracy położonych w Kostopolu na dzień 17 maja 1926 roku znalazły się: 4 młyny, 2 odlewnie żelaza, tartak, destylarnia terpentyny Bibermana, smolarnia Duwida Gochtliba, fabryka krzesel Bencjona Murawczyka i Srula Goronia oraz dwa największe zakłady w mieście – Huta Szklana „Zgoda” Spółka Akcyjna (zatrudniała 120 robotników), Forniernia i tartak Ejdelstzejna i Jachimiuka (35 robotników).²⁰

W zespole Φ . 51 można znaleźć jeszcze inne interesujące materiały do dziejów gospodarczych Wołynia. Była to korespondencja Magistratu miasta Kostopola ze Związkiem Miast Polskich w Warszawie w sprawie wysokości ściągniętych podatków i kredytów przeznaczonych dla Kostopola.²¹ Znajdują się tutaj informacje na temat Związku Miast Wołynia – jego funkcjonowania w latach 1920–1923 oraz statutu Związku i budżetu na lata 1928/1929, z podkreśleniem korzyści ekonomicznych jego działalności.²² W zespole pojawiają się również interesujące materiały do dziejów niektórych firm. Dla przykładu na temat Wołyńskiej Spółki Budowlanej w Równem, która rozpoczęła ponowne funkcjonowanie w dniu 1 stycznia 1928 roku. Działalność spółki była widoczna nie tylko w województwie wołyńskim, ale również na terenie kraju, ponieważ realizowała wiele robót budowlanych, m.in. budowała: koszary dla 2. Pułku ze stacją wodociągową w Kowlu i z brukowanym dojazdem; linię kolejową Kowel–Włodzimierz z zabudowaniami stacyjnymi i wodociągami; koszary artyleryjskie dla brygady w Dubnie; koszary w Ostrogu Wołyńskim; gmach Banku Polskiego w Równem; budynki szkolne w Równem;

¹⁷ *Ibidem*. Na dział nasienniczy w rolnictwie uzyskano pożyczkę z Państwowego Banku Rolnego w wysokości 75 tys. zł.

¹⁸ *Ibid.*, op. 1, стр. 18.

¹⁹ *Ibid.*, op. 1, стр. 7.

²⁰ *Ibid.*, op. 1, стр. 7; op. 1, стр. 19.

²¹ *Ibid.*, op. 1, стр. 19.

²² *Ibid.*, op. 1, стр. 54.

wszystkie zabudowania stacyjne na linii Slotwin–Łódź.²³ Uwagę zwraca również korespondencja Towarzystwa Eksploatacji Kamieniołomów Spółka Akcyjna w Krakowie Kamieniołom w Berestowcu z Magistratem miasta Kostopola na temat działalności tej spółki i jej kamieniołomu na Wołyniu oraz rynków zbytu.²⁴

Zespół Φ . 203 Magistrat miasta Zdobunowa 1919–1939 zawiera 1592 j.a. dotyczące m.in. rozwoju ekonomicznego miasta Zdobunowa. Wśród materiałów archiwalnych znalazły się więc wykazy: zakładów przemysłowych miasta Zdobunowa pracujących w 1937 roku dla potrzeb KOP; zakładów handlowych i przemysłowych zlikwidowanych w dniu 1 października 1936 roku; wytwórni betonowych znajdujących się na terenie Zdobunowa w 1931 roku; inżynierów i techników wolno praktykujących we wspomnianym mieście w 1938 roku.²⁵ Statystyka miasta Zdobunowa obejmowała m.in.: liczbę zakładów przemysłowych, robotników, mieszkań i domów za lata 1914–1931; sprawozdanie z wykonania robót drogowych w 1938 roku; oszacowanie strat Towarzystwa Akcyjnego Fabryki Cementu „Wołyń” w Zdobunowie z dnia 25 marca 1926 roku.²⁶

W zespole Φ . 203 na uwagę zasługuje również m.in.: działalność Komitetu Gospodarczego miasta Zdobunowa i lista osób zaangażowanych w jego funkcjonowanie; materiały do Wołyńskiej Wystawy Rolniczo-Przemysłowej zorganizowanej we Włodzimierzu w 1926 roku; problem rozbudowy Rzeźni Miejskiej.²⁷

Zespół Φ . 239 Magistrat miasta Ostroga 1919–1934 posiada 578 j.a. i pod względem jego zawartości na uwagę zasługują m.in. materiały dotyczące inwestycji projektowanych i realizowanych w dziedzinie infrastruktury komunikacyjnej miasta Ostroga i jego najbliższych okolic. Już pod koniec 1922 roku Magistrat poczynił starania mające na celu budowę kolejki wąskotorowej „Ostróg–Ożenin”, ale sprawa z braku kapitału w miejskiej kasie zakończyła się na pierwszym etapie, tj. uzyskaniu koncesji w Ministerstwie Kolei Żelaznych i sporządzeniu potrzebnych planów pod inwestycję. Inwestycja była wręcz nieodzowna z powodu braku połączenia Ostroga z linią kolejową i miała służyć zaspokojeniu „życiowych potrzeb” miejscowej gospodarki.²⁸ Dodatkowo liczone w tym czasie na normalne stosunki handlowe z Rosją Sowiecką, co ze względu na położenie blisko ówczesnej granicy byłoby motorem rozwoju gospodarczego Ostroga. Do sprawy wspomnianej inwestycji kolejowej ponownie powrócono w 1924 roku. Magistrat wyraził zgodę, z powodu braku własnego kapitału, na zaangażowanie w całe przedsięwzięcie zamieszkałego w Warszawie Jana Assbury’ego, który zobowiązał się do dokończenia spraw formalnych w Ministerstwie i do udziału

²³ *Ibid.*, op. 1, стр. 50.

²⁴ *Ibid.*, op. 1, стр. 54.

²⁵ Φ . 203, op. 2, стр. 471; op. 5, стр. 86.

²⁶ *Ibid.*, op. 2, стр. 470; op. 5, стр. 10; op. 5, стр. 86.

²⁷ *Ibid.*, op. 2, стр. 1; op. 4, стр. 12.

²⁸ Φ . 239, op. 1, стр. 12.

kapitałowego w inwestycji.²⁹ W lutym 1924 roku materiały potrzebne do budowy linii kolejowej zaoferowali inżynierowie Wolski i Wiśniewski, Generalni Przedstawiciele Towarzystwa Akcyjnego „Ferrostaal” w Hadze, którzy mieli biuro w Równem. W budowę kolejki „Ostróg–Ożenin” w kwietniu 1924 roku na mocy decyzji Magistratu miasta Ostroga włączyła się Spółka Akcyjna Zakładów Przemysłowo-Handlowych „Eksport Gdański”.³⁰ Z innych inwestycji w infrastrukturze komunikacyjnej miasta Ostroga i okolic należy wymienić m.in. akcję budowy i modernizacji mostów.³¹

W zespole Ф. 30 Starostwo Rówieńskie 1921–1939 zachowały się informacje dotyczące prac prowadzonych w powiecie rówieńskim m.in. w zakresie regulacji stosunków wodnych na rzece Horyń i w jej dopływach w drugiej połowie lat trzydziestych oraz inwestycji drogowych w powiecie i potrzebnego do ich prowadzenia w latach dwudziestych surowca – kamienia bazaltowego lub granitowego.³²

Wśród sześciu zespołów akt instytucji finansowych³³ szczególnie wartościowe są akta zespołu Ф. 273 (Ровенський відділ Польського банку 1930–1939 – Bank Polski Oddział w Równem 1930–1939), w których znalazły się materiały dotyczące działalności nie tylko samego Oddziału w Równem, ale również majątków ziemskich i szerszej akcji kredytowej. W aktach Banku Polskiego Oddział w Równem zachowały się więc materiały: do czynności walutowych tej instytucji finansowej w 1932 roku i 1933 roku pisma i okólniki dyrekcji tegoż banku w Warszawie, a nawet pochodzące z 1935 roku akta Banku Polskiego Oddział w Katowicach.³⁴

W zespole Ф. 273 na uwagę zasługują informacje dotyczące Dóbr „Satyjów” Stanisławy Bogusz położonych w gminie Warkowicze w powiecie dubieńskim. Był to majątek uprzemysłowiony, w skład którego wchodziły m.in.: gorzelnia z oddziałem rektyfikacyjnym; młyny; gospodarstwo mleczarskie i rybne; chmielarnie. Materiały pochodzą z lat 1931–1936, a dotyczą: opisu majątku wraz z podstawowymi danymi – rok założenia, obszar powierzchni, liczba zakładów, wartość majątku i jego zadłużenia; danych statystycznych odnoszących się do obrotów, liczby zatrudnionych i portfela wekslowego; zawierają kwestionariusz wypełniony przez Zarząd Dóbr „Satyjów” w 1936 roku oraz bilanse zamknięcia na 31 grudnia 1934 roku i 31 grudnia 1935 roku.³⁵

²⁹ *Ibid.*, op. 2, стр. 73.

³⁰ *Ibid.*, op. 1, стр. 12.

³¹ *Ibid.*, op. 2, стр. 73.

³² Ф. 30, оп. 8, стр. 24; оп. 18, стр. 1224.

³³ Ровенський відділ Польського банку 1930–1939 (dalej: Ф. 273); Рівенська повітова комунальна опадна каса 1927–1939 (dalej: Ф. 81); Рівенська каса Стефчика 1927–1939 (dalej: Ф. 44); Бистрицька каса Стефчика Костопільського повіту 1928–1933 (dalej: Ф. 268); Здолбунівська каса Стефчика 1937 (dalej: Ф. 269); Маложабокрицька каса Стефчика Дубнівського повіту 1935–1936 (dalej: Ф. 270).

³⁴ Ф. 273, оп. 1, стр. 3; стр. 4; стр. 5; стр. 6.

³⁵ *Ibid.*, op. 1, стр. 10.

Zespół Ф. 81 (Рівенська повітова комунальна ощадна каса 1927–1939 – Kasa Pożyczkowo-Oszczędnościowa Koła Stowarzyszenia Urzędników Państwowych w Równem 1927–1939) zawiera dane statystyczne za lata 1933–1937 dotyczące działalności tylko tej kasy. Możemy więc odnaleźć informacje na temat: liczby członków; udziałów; funduszy; pożyczek; wkładów; długów; najwyższej sumy kredytu i wysokości uzyskiwanego czystego zysku.³⁶ W aktach Kasy znalazły się też sprawozdania za lata 1935–1938, które ukazują jej stan finansowy: majątek stały i płynny; fundusze własne; zobowiązania; rachunek strat i zysków. Ponadto znajdują się tu informacje dotyczące władz Kasy i kosztów prowadzenia działalności.

Z zespołów akt instytucji finansowych mniejsze znaczenie źródłowe i badawcze, niż omówione wcześniej dwa zespoły, mają te dotyczące Kas Stefczyka, których materiały odnoszą się przede wszystkim do tych instytucji. W zawartości zespołu Ф. 44 (Рівенська каса Стефчика 1927–1939 – Kasa Stefczyka w Równem 1927–1939) znalazło się sprawozdanie z lustracji spółdzielni za 1928 rok, a w nim informacje dotyczące: składu Zarządu i Rady Nadzorczej; gospodarki w Kasie – udziałów, funduszy, pożyczek, długów, kosztów prowadzenia działalności i zaległości w spłatach; spraw prawnych i spostrzeżeń lustratora.³⁷ Natomiast jako wynik rewizji tejże spółdzielni w 1937 roku zachowały się list porewizyjny i wykaz zaleceń dla spółdzielni.³⁸

W zespole Ф. 268 (Бистрицька каса Стефчика Костопільського повіту 1928–1933 – Kasa Stefczyka w Bystrzycach 1928–1933) możemy odnaleźć sprawozdanie z lustracji za okres 1928–1929, gdzie zostały zamieszczone informacje o: składzie Zarządu i Rady Nadzorczej; rachunkowości; gospodarce Kasy i spostrzeżeniach w zakresie wypełniania przez Zarząd i Radę Nadzorczą swoich obowiązków.³⁹ W materiałach znalazły się też wyciągi z rachunków Kasy.

W zespole Ф. 269 (Здолбунівська каса Стефчика 1937 – Kasa Stefczyka w Zdobunowie 1937) zachowały się przede wszystkim informacje z 1937 roku na temat: wiadomości organizacyjnych o tej spółdzielni; jej władzach, tzn. Zarządzie i Radzie Nadzorczej; w sprawozdaniu ogólnym dane dotyczące: stanu członkowskiego, środków obrotowych, papierów wartościowych oraz ruchomości i nieruchomości; działalności kredytowej – stanu udzielonych pożyczek i ich spłacalności.⁴⁰ Powyższe informacje odnośnie do zespołu Ф. 269 uzupełniają dane statystyczne ułożone w formie tabeli. Ze względu na stan zachowania akt są ważne, ponieważ większość materiałów odnosi się do 1937 roku, a tylko w jednej tabeli pojawiły się wiadomości za lata 1929–1937. Ułożono je w formie liczb

³⁶ Ф. 81, оп. 1, стр. 777.

³⁷ Ф. 44, оп. 1, стр. 2.

³⁸ *Ibid.*, оп. 1, стр. 7.

³⁹ Ф. 268, оп. 1, стр. 2.

⁴⁰ Ф. 269, оп. 1, стр. 1.

w następujących kategoriach: liczba członków, fundusze własne, wkłady, długi, koszt prowadzenia działalności i sumy bilansowe.

Z zespołu Ф. 270 (Маложабокрицька каса Стефчика Дубнівського повіту 1935–1936 – Kasa Stefczyka w Żabokrzykach Małych 1935–1936) można wyróżnić następujące materiały źródłowe: „Sprawozdanie z rewizji spółdzielni od 12 listopada 1933 roku do 24 lutego 1935 roku”; bilans Kasy Stefczyka od 1 stycznia do 19 września 1936 roku; Protokół zdawczo-odbiorczy z 11 lutego 1934 roku oraz wykaz pożyczek i ich stan w dniu 10 lutego 1934 roku.⁴¹ Sprawozdanie zawiera podstawy prawno-organizacyjne spółdzielni, omówienie jej kasowości rachunkowości i gospodarki. Ważne są również materiały, które zachowały się do opisu udziałowców i udziałów oraz ich struktury społecznego pochodzenia.⁴²

Wśród akt stowarzyszeń gospodarczych cenny okazał się jeden zespół – Ф. 50 (Ровенське відділення союзу купців Польщі 1929–1939 – Związek Kupców w Warszawie Oddział w Równem 1929–1939), gdzie znalazły się materiały dotyczące nie tylko wspomnianego Związku, ale też: m.in.: Związku Kupców i Przemysłowców miasta Równego (likwidacja w 1932 roku); kupiectwa rówieńskiego; szkolnictwa handlowego; informacji o stosunkach gospodarczych w mieście Równem, a nawet została poruszona sprawa połączeń kolejowych Równego z innymi częściami Polski.⁴³

W zespole Ф. 50 wartościowym źródłem do dziejów gospodarczych Kresów Wschodnich okazały się sprawozdania odznaczające się różnorodnością tematyczną, a dotyczyły zarówno spraw fundamentalnych dla miejscowego życia gospodarczego, jak również tych mniejszego znaczenia. Jednym z ważniejszych było „Sprawozdanie o stosunkach gospodarczych na terenie miasta Równego za 1935 rok”, gdzie dokonano analizy poszczególnych kwartałów tegoż roku, działów i branż pod względem oferowanego na rynku asortymentu oraz cen i obrotów. W sumie powyższe informacje dotyczyły ponad 17 działów i branż, przede wszystkim funkcjonujących w handlu.⁴⁴ W zespole zachowało się również „Sprawozdanie Związku Kupców i Przemysłowców miasta Równego za r. 1931”, w którym zostały przedstawione dane m.in. o wpływie weksli i gotówki za rok sprawozdawczy, liczbie członków Zarządu i wpłacanych przez nich składkach.⁴⁵ Z kolei Związek Kupców w Warszawie Oddział w Równem publikował własne roczne sprawozdania ze swojej działalności. W sprawozdaniu za 1934 roku możemy odnaleźć: informacje o Zarządzie; działaniach władz Związku; wykres, który ukazywał liczbę osób odwiedzających Związek i do niego należących i bilans za 1934

⁴¹ Ф. 270, оп. 1, спр. 8; спр. 11.

⁴² *Ibid.*, оп. 1, спр. 8.

⁴³ Ровенське відділення союзу купців Польщі 1929–1939 (dalej: Ф. 50).

⁴⁴ Ф. 50, оп. 1, спр. 292.

⁴⁵ *Ibid.*, оп. 1, спр. 2.

rok.⁴⁶ Inne sprawozdanie tegoż Związku, ale za 1936 rok, oprócz powtarzających się kategorii danych tylko z kolejnego roku, posiadało rozbudowaną statystykę i preliminarz budżetowy na rok następny – 1937 rok.⁴⁷ Natomiast w „Sprawozdaniu rzeczowym Komisji Rewizyjnej przy Rówieńskim Oddziale Centrali Związku Kupców w Warszawie za 1936 r.” zostały uwzględnione dwa ważne wydarzenia dla Związku, tj. powstanie w Równem nowych sekcji: kolonialno-spożywczej i zbożowo-młynarskiej.

W zespole Φ. 50 pojawiły się też sprawozdania wychodzące tematyką poza Związek Kupców w Warszawie Oddział w Równem i problematykę kupiecką. Przykładem może być „Sprawozdanie z Konferencji Gospodarczej przedstawicieli Izby Przemysłowo-Handlowej w Lublinie z Organizacjami Gospodarczymi w Równem z dnia 29 maja 1934 r.”. W spotkaniu w Równem wzięli udział właściciele lub dzierżawcy młynów jako przedstawiciele wołyńskiego przemysłu młynarskiego oraz członkowie miejscowej Giełdy Zbożowej i Towarowej. Poruszone zostały sprawy związane z przemysłem młynarskim oraz z prowadzeniem księgowości.⁴⁸ Natomiast mniejsze znaczenie źródłowe miało sprawozdanie Związku Kupców w Warszawie Oddział w Równem związane ze zbiórką publiczną przeprowadzoną w 1934 roku przez rówieński Zarząd tego Związku na zakup lub wydzierżawienie placu pod „Targowicę”.⁴⁹ Znalazł się więc wykaz imienny kupców, którzy złożyli na ręce osób kwestujących deklaracje pieniężne na powyższy cel. Sprawę dzierżawy lub kupna placu pod „Targowicę” na „Woli” popierali nie tylko kupcy rówieńscy, ale też prezydent miasta Równego Stanisław Wolka. Ostatecznie pertraktacje w sprawie wydzierżawienia placu pod „Targowicę” prowadził Zarząd miasta Równego z Zarządem Dóbr ks. Lubomirskich.

Do interesujących źródeł należą znajdujące się w zespole Φ. 50 protokoły Związku Kupców w Warszawie Oddział w Równem. Jak wynika z protokołu z dnia 2 marca 1935 roku, na zebraniach zajmowano się nie tylko kwestiami budżetowymi Związku, ale również były na nich prowadzone prelekcje i wygłoszane referaty. We wspomnianym protokole zostały odnotowane wygłoszone wówczas referaty przez: B. Olomunieckiego na temat – „Sytuacja kupiectwa żydowskiego w dobie obecnej”, Dawida Stoka – „Znaczenie przynależności do organizacji kupieckiej”, Jerzego Modlingera – „Nowe ustawodawstwo handlowe” i Bera Idesisa – „Nowoczesny system podatkowy”.⁵⁰ Innym zachowanym protokołem Związku Kupców w Warszawie Oddział w Równem jest protokół z 23 maja 1939 roku. Jak z niego wynika, na odbytym wówczas zebraniu prezes Oddziału w Równem Dawid Stok podkreślił ciężką sytuację kupiectwa żydowskiego.

⁴⁶ *Ibid.*, oII. 1, стр. 124.

⁴⁷ *Ibid.*, oII. 1, стр. 456.

⁴⁸ *Ibid.*, oII. 1, стр. 19.

⁴⁹ *Ibid.*, oII. 1, стр. 139.

⁵⁰ *Ibid.*, oII. 1, стр. 124.

Przedstawił też cele i zadania polityki rządu oraz wezwał do subskrybowania przez miejscowych kupców rozpisanej przez rząd pożyczki.⁵¹

Wśród pozostałych materiałów przechowywanych w zespole Ф. 50 na uwagę zasługują m.in.: zestawienia statystyczne za 1934 rok przedsiębiorstw na przedmieściu „Wola” w Równem pod względem liczby, zatrudnienia, kategorii i okresu funkcjonowania; dane statystyczne dotyczące przywozu do Polski różnych towarów w latach 1926–1931, ogłoszonych upadłości, liczby bezrobotnych i sum weksli zaprotestowanych, likwidacji w 1932 roku Związku Kupców i Przemysłowców miasta Równego i problemu połączeń kolejowych Równego z północną i południową Polską.⁵²

Do opisu dziejów gospodarczych Kresów Wschodnich cenne są akta zakładów przemysłowych i innych firm, które pochodzą z dziewięciu zespołów Państwowego Archiwum Obwodu Rówieńskiego w Równem.⁵³ Wśród nich szczególnie wartościowy jest zespół Ф. 240 (Ровенський пивоварний завод акціонерного товариства „Бергшлос” 1910–1939 – Towarzystwo Browarów i Fabryka Drożdży Spirytusowych „Bergszlos” Spółka Akcyjna w Równem 1910–1939). Zakład ten był jednym z większych w województwie wołyńskim, a wśród archiwaliów po wołyńskich zakładach przemysłowych jego akta należą do cenniejszych i najlepiej zachowanych materiałów źródłowych. Jak wynika z rejestru handlowego, firma istniała od 1909 roku.

W momencie ponownego zatwierdzenia jej statutu w 1926 roku mogła wykazać się kapitałem zakładowym w wysokości 1,1 mln zł.⁵⁴ Z zachowanych materiałów na uwagę zasługują sprawozdanie i protokoły. W „Sprawozdaniu szczegółowym Browaru i Gorzelnicy Towarzystwa Akcyjnego «Bergszlos» za 1925 r.” znalazły się m.in. dane statystyczne dotyczące wydatków bieżących i bilansu.⁵⁵ Dostępna jest również dokładna statystyka odnośnie do: bilansu zamknięcia w dniu 31 grudnia 1927 roku i produkcji Towarzystwa „Bergszlos” w 1929 roku.⁵⁶ Natomiast w protokołach zostały zatwierdzone następujące sprawy: w protokole posiedzenia Zarządu w dniu 18 grudnia 1925 roku znalazła się informacja o tym,

⁵¹ *Ibid.*, op. 1, стр. 573.

⁵² *Ibid.*, op. 1, стр. 10, стр. 139, стр. 292.

⁵³ Ровенський пивоварний завод акціонерного товариства „Бергшлос” 1910–1939 (dalej: Ф. 240); Ровенський олійний завод „Волинь” 1936–1939 (dalej: Ф. 289); Ровенська фірма „Нігетор” по торгівлі сільськогосподарськими продуктами 1936 (dalej: Ф. 175); Ровенський вальцовий млин 1933–1935 (dalej: Ф. 187); Ровенське торговельне товариство „Стандартзеєд” 1936–1939 (dalej: Ф. 189); Ровенське торговельне товариство „Клеверсид” 1936–1939 (dalej: Ф. 180); Ровенський кооператив автобусного сполучення 1931–1934 (dalej: Ф. 214); Дерманський молочний кооператив Здолбунівського повіту 1928–1935 (dalej: Ф. 49); Степанський молочний кооператив Костопільського повіту 1930–1935 (dalej: Ф. 163).

⁵⁴ Ф. 240, оп. 2, стр. 13.

⁵⁵ *Ibid.*, op. 1, стр. 6.

⁵⁶ *Ibid.*, op. 1, стр. 16.

że zaprzestano produkcji w Rektyfikacji, Gorzelni, Fabryce Wódek przy Towarzystwie Browarów i Fabryce Drożdży Spirytusowych „Bergszlos” Spółka Akcyjna z powodu wprowadzenia pełnego Państwowego Monopolu Spirytusowego na terenie województwa wołyńskiego z dniem 1 stycznia 1926 roku; w protokole obrad walnego zgromadzenia akcjonariuszy z dnia 29 sierpnia 1926 roku jest napisane, że podjęto decyzję w sprawie kredytowania działalności spółki i rozszerzenia jej działalności na Małopolskę Wschodnią; w protokole walnego zgromadzenia akcjonariuszy Towarzystwa „Bergszlos” z dnia 21 kwietnia 1928 roku informuje się o tym, że podjęto m.in. decyzję o podziale zysków, wyborach Zarządu i Komisji Rewizyjnej, ustalono budżet na 1928 rok i uzgodniono wysokość kredytowania spółki.⁵⁷

Korespondencja Towarzystwa Browarów i Fabryki Drożdży Spirytusowych „Bergszlos” Spółka Akcyjna stanowi również interesujący materiał źródłowy, a była prowadzona: z Ministerstwem Komunikacji, firmami z Polski i z zagranicy. Tematyka dotyczyła: eksportu wyrobów Towarzystwa „Bergszlos” i zbytu na rynku wewnętrznym, propozycji współpracy, kosztorysów, ofert i decyzji dostaw urządzeń wyposażenia technicznego potrzebnych spółce. Sprawa eksportu wyrobów Towarzystwa „Bergszlos” została przez firmę poruszona najpierw w korespondencji z Ministerstwem Komunikacji. Zakład w piśmie do Ministerstwa z 10 listopada 1933 roku zabiegał o eksport piwa i drożdży do Palestyny oraz prosił w związku z tym o udostępnienie informacji na temat stawek przewozowych z Równego do Konstancji w Rumunii nad Morzem Czarnym.⁵⁸

W kwestii przewozu produktów korespondowano też w latach 1933–1935: z Domem Ekspedycyjno-Transportowym N. Adelberga w Warszawie; Polskim Transatlantycznym Towarzystwem Okrętowym Spółka Akcyjna Linia Gdynia–Ameryka i Centralnym Towarzystwem Powszechnego Eksportu w Polsce Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością w Gdyni.⁵⁹ W Palestynie odbiorcami wyrobów Towarzystwa „Bergszlos” w 1934 roku były dwie firmy: Isaac Diskin z Jerozolimy i Patt Bros z Tel Awiwu.⁶⁰ W pozostałej części korespondencji znalazły się kosztorysy i oferty dostaw dla Towarzystwa „Bergszlos”, m.in. od Międzynarodowego Towarzystwa Budowy Okrętów i Maszyn Spółka Akcyjna w Gdańsku propozycja w 1930 roku zakupu silnika Diesla o mocy 150 KM; decyzje – zakupu w 1931 roku maszyny impregnacyjnej „Perfekta” i w 1932 roku maszyny do wyrobu wody sodowej oraz aparatu do rozlewania lemoniady.⁶¹

Oddzielną część materiałów archiwalnych znajdujących się w zespole Φ . 240 stanowią: spisy aktów, opisy wyposażenia technicznego i tzw. rewizji, zapisy

⁵⁷ *Ibid.*, op. 1, стр. 6.

⁵⁸ *Ibid.*, op. 1, стр. 25.

⁵⁹ *Ibidem.*

⁶⁰ *Ibidem.*

⁶¹ *Ibid.*, op. 1, стр. 10; op. 1, стр. 24.

procedur postępowania oraz plany zakładu. W tym dziale pierwszoplanową rolę odgrywa Spis aktów weryfikacyjnych Browaru Towarzystwa Akcyjnego „Bergszlos” w Równem na 1937 r. Obejmuje on następujące akty: odpis pozwolenia na uruchomienie browaru z 1922 roku; plan browaru; zezwolenie Izby Skarbowej; opis techniczny; opis pomieszczeń i naczyń; zasady postępowania w browarze i protokół z pomiarów kadzi fermentacyjnych.⁶² Ponadto z 1922 roku pochodzą plany kotłowni browaru i opis kotła, a z 1928 roku – księga rewizji kotła dokonana w browarze.⁶³

W zespole Ф. 240 pojawiają się również sprawy pracownicze za lata 1922–1938, a zwłaszcza dotyczące: miesięcznego wynagrodzenia pracowników; dodatkowego wynagrodzenia świątecznego; deputatów węglowych, świadectw pracy i pracowników zatrudnionych tymczasowo, tj. odbywających praktyki.⁶⁴

Z kolei w zespole Ф. 289 (Ровенський олійний завод „Волинь” 1936–1939 – Rafineria Olejów Jadalnych „Wołyń” Gorinsztejna Chaima w Równem 1936–1939) zachowały się materiały dotyczące przede wszystkim spraw pracowniczych: stanu zatrudnienia w 1936 roku i realizowanych z tego tytułu wypłat na fundusze – chorobowe, emerytalne, wypadkowe i Fundusz Pracy; listy płac pracowników w niektórych miesiącach 1937 i 1939 roku z wyszczególnieniem: nazwiska i imienia, czasu pracy, liczby dniówek, płacy dziennej oraz ogólnej należności do wypłaty; szczegółowej ankiety pracowniczej z wypisanymi danymi: nazwiskiem i imieniem, rokiem urodzenia, miejscem zamieszkania, zajmowanym stanowiskiem w fabryce, datą zatrudnienia i informacjami o liczbie osób będących na utrzymaniu pracownika.⁶⁵

Zachowała się też korespondencja fabryki z Ubezpieczalnią Społeczną w Równem za lata 1938–1939, która dotyczyła zmiany zaszeregowania pracujących pod względem niebezpieczeństw na stanowisku pracy. Na uwagę zasługuje również wykaz wyposażenia technicznego zakładu w silniki i aparaty do rafinowania oleju sporządzony w dniu 25 lutego 1936 roku.

Zespół Ф. 175 (Ровенська фірма „Нігетор” по торгівлі сільськогосподарськими продуктами 1936 – Produkty Rolne „Nigetor” N. Targowiecki i Spółka 1936) zachował się fragmentarycznie. Do materiałów aktowych należy więc głównie korespondencja handlowa tej firmy z 1936 roku w zakresie transakcji kupna i sprzedaży (m.in. mąki, otrąb) prowadzonych z firmami z różnych części II Rzeczypospolitej, m.in. Warszawy, Poznania, Bydgoszczy, Lwowa, Obornik. Firma korespondowała również z Giełdą Zbożową i Towarową w Lublinie w sprawie orzeczeń Komisji Rzeczoznawców.⁶⁶

⁶² *Ibid.*, оп. 2, спр. 13.

⁶³ *Ibid.*, оп. 1, спр. 3.

⁶⁴ *Ibid.*, оп. 2, спр. 9, оп. 2, спр. 12.

⁶⁵ Ф. 289, оп. 1, спр. 1.

⁶⁶ Ф. 175, оп. 1, спр. 1.

Fragmentaryczny stan zachowania występuje również w zespole Ф. 187 (Ровенський вальцовий млин 1933–1935 – Młyn Walcowy N. Gama w Równem dzierżawcy N. Gam, M. Ajzenman i Spółka 1933–1935), w którym z materiałów archiwalnych pozostały listy plac pracowników z 1934 roku z wyszczególnionymi: nazwiskiem i imieniem, dzienną placą robotników, sumą zarobków i potrąceń. Zachował się też dokument dotyczący remanentu towarowego sporządzony w dniu 31 grudnia 1934 roku.⁶⁷

Pod względem zawartości akt interesujący jest zespół Ф. 189 (Ровенське торговельне товариство „Стандартзед” 1936–1939 – Towarzystwo Handlowe „Standardseed” Spółka z odpowiedzialnością ograniczoną w Równem 1936–1939), powstały w 1936 roku. Firma zajmowała się handlem: nasionami, zbożem, roślinami oleistymi i strączkowymi. Towarzystwo „Standardseed” odnotowywało dużą dynamikę rozwoju, a świadczy o tym ogromny eksport nasion tej firmy, którego roczna wartość już w 1936 roku osiągnęła wysokość 1 mln zł. Pozycję Towarzystwa w handlu ugruntowało posiadanie własnych przedstawicielstw za granicą. Do przedstawicieli firmy za granicą należeli: we Francji – Georges & Paul Levy (w Paryżu); w Belgii – Jean Hirsch (w Brukseli); w Holandii – Brast & Co. (w Amsterdamie); w Niemczech – John de Wit (w Hamburgu); w Danii – Simon Veit (w Kopenhadze); w Szwecji – Aktiebolaget Pratense (w Malmö), we Włoszech – Carlo Velinsky (w Trieście), a do Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii eksportowano bezpośrednio.⁶⁸ Towarzystwo „Standardseed” stało się więc największym na Wołyniu eksporterem nasion do różnych krajów.

Wśród materiałów aktowych, które się zachowały, należy wymienić m.in.: korespondencję z Izbą Przemysłowo-Handlową w Lublinie w sprawie eksportu koniczyzny na rynek niemiecki; ze Związkiem Eksporterów Zboża Rzeczypospolitej Polskiej – dotyczyło działalności firmy na rynku francuskim; Sprawozdanie gospodarcze za rok 1936/1937 – mówiące o m.in. obrotach firmy i asortymencie towarów; tablicę porównawczą kosztów spedycyjnych towarów z Gdyni i Gdańska w 1936 roku.

W zespole Ф. 180 (Ровенське торговельне товариство „Клеверсид” 1936–1939 – Towarzystwo Handlowe „Cloverseed” Spółka z odpowiedzialnością ograniczoną w Równem 1936–1939) zachowała się głównie korespondencja z lat 1938–1939, która była prowadzona: z Bankiem Gospodarstwa Krajowego oddział w Równem; Polskim Instytutem Rozrachunkowym w Warszawie; Wołyńską Izbą Rolniczą w Łucku; z odbiorcami w kraju: Romanem Ziegenhirtem w Warszawie; Wilhelmem Friedmanem we Lwowie i Polskim Towarzystwem Handlu Kompensacyjnego w Warszawie oraz z ewentualnymi nowymi odbiorcami

⁶⁷ Ф. 187, оп. 1, с. 13.

⁶⁸ Ф. 189, оп. 1, с. 1.

za granicą poprzez pośrednictwo Ryszarda Lindenbauma i Bronisława Rotszta-
ta w Warszawie.⁶⁹ Ponadto Towarzystwo „Cloverseed” eksportowało swój towar
do następujących odbiorców za granicą: we Włoszech do czterech – Luigi Torri
w Alessandrii, Antonio Velinski w Trieście, Carlo Velinski w Trieście i firmy pod
nazwą „Soc. An. Praga di Spedizione” również w Trieście; oraz w Niemczech –
R. Liefmann Söhne Nachflg. w Hamburgu i Reichsstelle w Berlinie. Tematyka
tej korespondencji dotyczyła m.in.: rozrachunku należności za dokonany eksport
towarów i współpracy z firmami zagranicznymi; wywozu koniczyny czerwonej
do Stanów Zjednoczonych i możliwości eksportowych do Wielkiej Brytanii, Bel-
gii i Francji; urządzenia w Równem delegatury Stacji Oceny Nasion Wołyńskiej
Izby Rolniczej.⁷⁰

Do cennych materiałów archiwalnych należy zaliczyć akta przechowywane
w zespole Ф. 214 (Ровенський кооператив автобусного сполучення 1931–
1934 – Spółdzielnia Komunikacji Autobusowej z odpowiedzialnością ograni-
czoną w Równem 1931–1934). Wśród materiałów archiwalnych ważną pozycję
zajmuje korespondencja prowadzona: z Ministerstwem Poczty i Telegrafów oraz
z różnymi firmami, instytucjami i organizacjami, m.in.: z „Polminem” Państwową
Fabryką Olejów Mineralnych we Lwowie; General Motors Acceptance Corpora-
tion w Warszawie; „Autotechniką” Przedsiębiorstwem Techniczno-Handlowym
w Krakowie; „Centralą Samochodową” własność Józefa Branda w Warszawie;
Spółdzielczym Bankiem Kupców i Przemysłowców Miasta Równego; Spółdziel-
czą Kasą Kupiecką w Równem; „Autorezerwą” w Łucku; „Autoskładem” w Łucku;
Towarzystwem Handlowo-Technicznym „Auto-Motor” w Równem; Zakładami
Elektrotechnicznymi „Elektrosiła” w Równem; Związkiem Zawodowym
Automobilistów Ziemi Wołyńskiej Centrala w Równem i Związkiem Właścicieli
Przedsiębiorstw Autobusowych R. P. w Warszawie.⁷¹

Tematyka dotyczyła: w przypadku Ministerstwa – propozycji przewozu przez
Spółdzielnię Komunikacji Autobusowej w Równem ładunków pocztowych,
a w pozostałej korespondencji – sposobu zapłaty za pobrane części, ofert handlo-
wych z poszczególnych firm, decyzji finalizujących transakcje, propozycji udzie-
lenia spółdzielni bonifikaty przy spłacie długów gotówką, ustanowienia zastawu
na część autobusów i jego anulowania w momencie całkowitej spłaty zadłużenia,
sprzedaży komisowej przez spółdzielnię benzyny z „Polminu” i zakupu dla
niej samochodów w firmie Auto-Motor w Równem.⁷²

Interesującym źródłem, które zachowało się w zespole Ф. 214, są protoko-
ły: Spółdzielni Komunikacji Autobusowej w Równem i Spółdzielni „Autobus”

⁶⁹ Ф. 180, оп. 1, спр. 3; оп. 1, спр. 5; оп. 1, спр. 6; оп. 1, спр. 10; оп. 1, спр. 21; оп. 1,
спр. 22.

⁷⁰ *Ibidem.*

⁷¹ Ф. 214, оп. 1, спр. 2.

⁷² *Ibid.*, оп. 1, спр. 4.

w Równem. Pochodzą one z początków działalności firm, z lat 1930–1932. W przypadku Spółdzielni „Autobus” w Równem, założonej 15 lutego 1932 roku, w jednym z pierwszych protokołów, spisanych 15 kwietnia 1932 roku, zostały ukazane podstawowe problemy tej firmy w owym czasie, tj.: uruchomienie komunikacji zamiejskiej autobusowej na linii Równe–Hoszcza–Międzyrzec–Korzec; stworzenie systemu obrachunkowego; kontrola ekspedycji oraz kontrola techniczna i lokata wpływów.⁷³

Wśród materiałów archiwalnych uwagę zwracają akta dotyczące dworca autobusowego w Równem i sporu, który towarzyszył najpierw jego lokalizacji, potem budowy i wreszcie wydzierżawienia dworca prywatnemu konsorcjum przez Magistrat miasta Równego. W toczący się spór były zaangażowane firmy autobusowe z Równego i przewoźnicy na liniach do Równego, Dubna, Łucka i Krzemieńca, a nawet Związek Właścicieli Przedsiębiorstw Autobusowych R. P. Problemem była też lokalizacja dworca w dalszej odległości od centrum miasta, blisko Wodociągu Miejskiego i przejazdu przez tor kolejowy.⁷⁴ Proponowano budowę w pobliżu poprzednio działającego postoju samochodów, a w piśmie z 17 września 1932 roku żądano obniżenia podwyższonych stawek opłat dla firm przewozowych za korzystanie z dworca autobusowego.⁷⁵ Ostatecznie zwyciężyła jednak wola władz miasta, które w 1933 roku zawarły kontrakt dzierżawy z prywatnym konsorcjum na eksploatację dworca autobusowego w Równem.⁷⁶

W zespole Φ . 214 znalazły się również materiały dotyczące rozwoju komunikacji autobusowej w innych miastach na Wołyniu, np. w Łucku. Magistrat miasta zawarł w 1930 roku umowę z firmą „Auto-Remont” na uruchomienie w Łucku w 1930 roku komunikacji autobusowej – umowa miała obowiązywać do 1 stycznia 1936 roku.⁷⁷ Na jej mocy Magistrat udzielał prawa tej firmie do korzystania z dróg i postojów w mieście dla autobusów tejże firmy, ale w kierunkach, trasach i przystankach ściśle określonych w podpisanym zezwoleniu.

Z kolei część akt przechowywanych w zespole Φ . 214 została poświęcona sprawom pracowniczym w Spółdzielni Komunikacji Autobusowej w Równem. Ich tematyka jest różnorodna, tzn. dotyczy zarówno statystyki firmy z wykazem robotników i wyszczególnionymi zarobkami (w tym liczbą przepracowanych dni i dokonywanych potrąceń), jak również zarządzeń władz firmy i warunków pracy oraz zgłaszanych z tego powodu skarg i żądań. Znalazły się więc materiały: odnośnie do m.in.: zarządzenia prezesa firmy z 7 sierpnia 1931 roku w sprawie właściwej eksploatacji autobusów przez szoferów i konduktorów; informacji o warunkach pracy szoferów (zbyt długi czas pracy); wystąpienia szoferów

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibid.*, оп. 1, спп. 3; оп. 1, спп. 4.

⁷⁵ *Ibid.*, оп. 1, спп. 4.

⁷⁶ *Ibid.*, оп. 1, спп. 5.

⁷⁷ *Ibid.*, оп. 1, спп. 2.

z żądaniami podwyżki płac i konduktorów przeciwko jednemu z członków Zarządu.

Pozostałą część materiałów archiwalnych znajdujących się w zespole Ф. 214 stanowią: deklaracja z 1931 roku o przystąpieniu Spółdzielni Komunikacji Autobusowej w Równem do Związku Żydowskich Towarzystw Spółdzielczych w Warszawie; opis stanu technicznego autobusów będących w posiadaniu tej Spółdzielni; cennik biletów na różnych trasach i wykaz osób zwolnionych z opłat za przejazd autobusami firmy; świadectwo przemysłowe dla Spółdzielni „Autobus” w Równem i jej zeznanie o obrocie za 1932 rok; informacje na temat udziałowców Spółdzielni „Autobus” i ich zadłużenia na dzień 11 września 1933 roku.⁷⁸

W zespole Ф. 49 (Дерманський молочний кооператив Здолбунівського повіту 1928–1935 – Spółdzielnia Mleczarska w Dermaniu z odpowiedzialnością ograniczoną 1928–1935) zachowały się materiały dotyczące przede wszystkim sprawozdawczości spółdzielni. Wśród nich można wymienić: sprawozdania z działalności spółdzielni za lata 1928–1931 i „Sprawozdanie z lustracji od 1 maja 1931 r. do 1 stycznia 1932 r.”. W sprawozdaniach tych zostały przedstawione wiadomości ogólne na temat spółdzielni oraz jej władz, członków, wytwórczości i działalności gospodarczej z uwzględnieniem: wpłat i wypłat; dłużników i wierzycieli; kosztów działalności i bilansu na dzień 31 grudnia 1932 roku.⁷⁹ Z materiałów statystycznych poświęconych spółdzielni warto również wymienić: bilans spółdzielni na 31 sierpnia 1929 rok i list polustracyjny, w którym znalazły się dane na temat: funduszy firmy, kosztów jej założenia oraz ruchomości i nieruchomości. Część materiału archiwalnego wychodzi tematyką poza obszar funkcjonowania firmy, a dotyczy informacji o branży mleczarskiej i działających w całej Polsce przy zakładach mleczarskich tzw. zbiornicach jaj. W zespole Ф. 49 zachował się więc „Komunikat o sytuacji jajczarstwa spółdzielczego za III kwartał 1929 r.”, gdzie możemy odnaleźć opis procesów ekonomicznych zachodzących w całym polskim mleczarstwie z uwzględnieniem: podziału na województwa, problemu zaliczek i dostaw drogą kolejową, łączenia się spółdzielni oraz poprawy jakości mleka i nabiału.⁸⁰

Sprawozdania należą do jedynych wartościowych materiałów archiwalnych, które zachowały się w zespole Ф. 163 (Степанький молочний кооператив Костопільського повіту 1930–1935 – Spółdzielnia Mleczarska w Stepaniu z odpowiedzialnością ograniczoną 1930–1935). Należy więc wymienić: sprawozdania firmy z lat 1928–1936 i „Sprawozdanie z lustracji od 1 czerwca 1933 r. do 31 grudnia 1934 r.”. Tematyka ich koncentruje się wokół: wiadomości ogólnych na temat spółdzielni; udziałowców i ich pochodzenia społecznego oraz liczby udział-

⁷⁸ *Ibid.*, оп. 1, спр. 1; оп. 1, спр. 2; оп. 1, спр. 4; оп. 1, спр. 6.

⁷⁹ Ф. 49, оп. 1, спр. 5.

⁸⁰ *Ibid.*, оп. 1, спр. 3.

łów; władz spółdzielni; wytwórczości produkcyjnej zakładu i kosztów prowadzenia firmy.⁸¹

Reasumując, należy stwierdzić, że zbiory Państwowego Archiwum Obwodu Rówieńskiego w Równem odgrywają ogromną rolę w badaniach nad dziejami gospodarczymi lat 1918–1939. Wśród 21 zespołów podstawowe znaczenie mają akta wytworzone przez administrację samorządową, tj. cztery zespoły, i jeden po administracji państwowej, które ukazują stan gospodarczy miast wołyńskich oraz kierunki ich rozwoju – realizowane i planowane inwestycje, sposób ich finansowania, a także stanowisko władz samorządowych. Cenne są również akta stowarzyszeń gospodarczych, a właściwie jeden zespół – Φ . 50, który umożliwia wgląd nie tylko w rozwój handlu i przemysłu w Równem, ale też w ogólne stosunki gospodarcze tego miasta. W dwóch pozostałych grupach akt najbardziej wartościowe są: w aktach instytucji finansowych dwa zespoły – Φ . 273 i Φ . 81, a w aktach zakładów przemysłowych i innych firm cztery zespoły – Φ . 240, Φ . 180, Φ . 189 i Φ . 214. Odznaczają się one szczegółowymi informacjami na temat poszczególnych instytucji lub zakładów i firm, których dotyczą, oraz zawierają materiał wskazujący na szeroką ich działalność na rynku krajowym lub za granicą. Natomiast mniej wartościowa, głównie ze względu na stan zachowania, jest część zespołów w obrębie dwóch grup rzeczowych: akta instytucji finansowych – cztery zespoły: Φ . 44, Φ . 268, Φ . 269, Φ . 270, i akta zakładów przemysłowych oraz innych firm – pięć zespołów: Φ . 49, Φ . 163, Φ . 175, Φ . 187 i Φ . 289.

---

⁸¹ Φ . 163, оп. 1, спр. 1; оп. 1, спр. 4.